

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ МОВНІ КОНТАКТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ПРИТЯГУВАННЯ І ВІДШТОВХУВАННЯ. II. ТЕКСТУАЛЬНІ ВКРАПЛЕННЯ, ПРЕЦЕДЕНТНІ ТЕКСТИ МОВОЮ ОРИГІНАЛУ _____

У статті розглядається досить характерне для сучасних україно- і російськомовного (особливо в Україні) дискурсів явище текстуальних вкраплень мовою оригіналу, їхні семантичні, стилістичні, прагматичні функції.

К л ю ч о в і с л о в а: українсько-російські мовні контакти, вкраплення, прецедентні слова (тексти), українізм, русизм.

1. Активізація взаємодії між українською і російською мовами в сучасній Україні як наслідок розширення поля суспільного функціонування першої з них стимулює взаємопроникнення не тільки власне запозичень до структури кожної з них, а й широкого ряду вкраплень мовою оригіналу на рівні мовлення. Якщо серед власне запозичень, незважаючи на посилення з відомих причин проникнення елементів української мови до інвентарю місцевого варіанта російської мови, впливи продовжують здійснюватися в основному все-таки з боку російської мови (насамперед, звичайно, російської мови метрополії)¹, то в площині іншомовних мовленнєвих вкраплень такої явної диспропорції немає. Іншомовні вставки в тканині тексту, виконуючи різноманітні зображально-виражальні функції, водночас свідчать про наявність у мовній свідомості представників обох мовних спільнот тенденцій як до «притягування» (у суто номінативній та комунікативній функціях вкраплень або в їхній стилістичній функції легкого, добродушного жарту, незлої іронії), так і до «відштовхування» (з увиразненням «чужості» іншомовного елемента — при гіркій або в'їдливій іронії, сарказмі, коли слід припускати не стільки вплив однієї мови на іншу, скільки реакцію носіїв останньої на це — як його неприйняття, прагнення до його відторгнення) у відносинах між цими мовами. Такі включення, по-перше, відбивають, як і власне запозичення, загальний культурний вплив однієї мови на носія (носіїв) іншої мови — у тих випадках, що не співвідносяться саме (тільки) з чимось «українським» або чимось «російським», коли одиниця, уривок з тексту і т.ін. іншої мови просто краще, на думку мовця, підходять для відповідної ситуації або взагалі тільки вони спадають йому на думку (див. нижче, наприклад, уживання укр. *менишwartість* замість рос. *неполноценность*, укр. *незлим тихим словом*

¹ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Українсько-російські мовні контакти на сучасному етапі: притягування і відштовхування. I. Впливи, інтерференція, запозичення // *Мовознавство*.— 2010.— № 2–3.— С. 55–82.

або рос. «*первым делом — самолеты*» і под.). По-друге, у тих випадках, коли маються на увазі саме «українське» і саме «російське» (таких випадків більше, в усякому разі вони більше привертають до себе увагу), використання таких включень відбиває цілком природне прагнення мовця до встановлення ніби відповідності між змістом (Україною, українцями та їхніми відмітними ознаками або Росією, росіянами та їхніми ознаками) і однією з його форм (відповідно українською і російською мовами): тому, наприклад, про українську мову кажуть не *украинский язык*, а *(украинская) мова*. Уже виробився певний набір більш-менш усталених «дуже українських» або «дуже російських» слів, зворотів, що використовуються в подібних включеннях.

Випадки стилістично-оцінного передавання вимови (написання) слова іншої мови як його навмисного неперекладання, які супроводжують постійні взаємні претензії щодо державної політики, ідеології, культурних особливостей і мовної практики «іномовних» опонентів і виражаються як несхвальне, неприязне ставлення (переважно як недобророзумна іронія, глузливе пародіювання) до позначень відповідних реалій у кожній із цих мов і до самих мов у цілому, особливо різко виділяються в дискурсах обох сторін². Фактор такої «навмисності» може посилюватися неточним (власне, спотвореним) цитуванням, на письмі — передаванням звуків однієї мови графічними засобами іншої мови, тобто вживанням слова як фонетичного (графічного) варваризму в тканині іншої мови. Слід водночас мати на увазі й те, що та сама одиниця однієї мови може використовуватися носіями іншої мови з різними функціями (див. нижче, наприклад, *украинская мова, желто-блакитный*).

2. Україномовні вкраплення в російськомовному тексті.

2.1. Власне національно-мовний аспект вкраплень мовою оригіналу.

2.1.1. Вкраплення з основною номінативною або комунікативною функціями:

а) українські власні назви, а також етнографізми, регіоналізми, історизми, які не ввійшли до лексичного складу російської літературної мови, хоча й не мають у ній точних відповідників: «Ехать из Ивано-Франковска в Буковель — одно удовольствие. ... *“Потічки”*, горы, маленькие деревянные домики...» (Газ. по-киев. ³, 22.12.2005);

б) лексико-фразеологічні українізми та інші одиниці з українською національно-мовною забарвленістю, які видаються мовцеві кращою, адекватнішою

² «У російськомовних газетах поширеним стало залипати українське написання найбільш нелюбимих слів і словосполучень» (Сулима Н. М. «Разучите эту мову...» // Полілог. — М., 2001. — № 1. — С. 49). Аналогічне явище характеризує й мову україномовних ЗМІ. Так, у редакційному коментарі до однієї статті сказано щодо її мовних особливостей: «Витримуємо також написання окремих російських висловів без перекладу українськими літерами (так само, як порою в російській мові не перекладають нашу незалежність і самостійність у «независимость» та «самостоятельность», а, ніби глузуючи, відтворюють як «незалежність» і «самостийность»)» (Березіль, 1996, № 5–6. — С. 116–117). Пор. подібне використання такого стилістичного полемічного засобу в сучасній Білорусі: Мечковская Н. Б. Белорусский язык: Социолінгвістические очерки. — München, 2003. — С. 41–43. Полемічно загострено в 90-х рр. у хорватській і сербській мовах (у публіцистиці й навіть у поезії) опоненти використовували букви відповідно кириличного і латинського алфавітів цих мов — з наданням їм зловісних конотацій (див.: Lubaš W. Polityka językowa [project «Komparacja współczesnych języków słowiańskich», 4]. — Opole, 2009. — S. 316–320, 521). У контексті мовних ситуацій тих країн, де співіснування різних мов не привносить у суспільну свідомість моментів такого напруження, подібна стилістична лінія іномовних вкраплень виявляється, звичайно, значно стриманіше. Див. щодо чеських вкраплень у структурі словацького мовлення в сучасній Словаччині: Horecký J. Slovensko-česká diglosná komunikácia // Sociolínгвістické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. — Bratislava, 1995. — S. 183–187.

³ Список скорочень див. у кінці статті.

назвою для певного поняття, особи, місцевості тощо порівняно з відповідними російськими найменуваннями (з можливою метамовною функцією): «Мне очень приятно бывать на Украине. Во-первых, в украинской мове очень много слов, общих с польским языком...» (співачка Едіта П'єха: т/к «Київ», «В гостях у Дмитра Гордона», 12.02.2010); «Поэтому самое хорошее средство от запора — прогулка на свежем воздухе перед сном и стакан свежего кефира. Можете его приготовить сами по народному рецепту (в Украине это называется “кисляк”» ([Із інтерв'ю з дієтологом].— Рабочая газета, 3.10. 2009); «Надо изгнать, выжечь из себя то, что по-украински называется “меншовартістю”, жить с высоко поднятой головой» (В. Коротич. — Бульвар, 2001, № 6), пор. рос. *неполноценность*; «Несмотря на все политические перипетии, коммунальные... (пауза в мовленні.— О. Т.) *негаразды...*, выборы в городской совет состоятся» ([Із інтерв'ю з місцевим політологом, м. Дніпропетровськ].— Т/к ICTV, «Факти», 24.02.2006); фразеологічні, паремійні вислови, крилаті слова (часто це цитати з творів Т. Шевченка): «...И эти узы никакими провокациями не разорвать! Народы Украины и России не позволят. *Так що не тратьте, куме, сили, спускайтеся на дно...*» (М. Ирин. — Крым. пр., 26.11.1996)», «Похоже, украинские любители женского баскетбола долго еще будут вспоминать итальянский клуб... *незлым тихим словом*» (С. Даценко. — Фик, 3.03.2000);

в) використання фрагментів українського мовлення при цитуванні у формі прямої мови (для носіїв російської мови ця функція не надто характерна через недостатнє володіння або й повне неволодіння переважною більшістю з них українською мовою): «Так получилось, что 24 августа 1991 года, в день объявления независимости Украины, я оказался в Киеве. Мы сидели в кабинете Миши Беликова, первого секретаря Союза кинематографистов, и я спрашивал моих друзей-украинцев, “приголомшеннх” (ілюстрація до попередньої функції україномовних вкраплень.— О. Т.) этой вестью (одни радовались, другие печалились): “Зачем это? Что же теперь будет?” И кто-то, помню, ответил, ничего не объясняя: “*Нехай будэ так!*...” И вот уже пять лет это “будэ так” продолжаетс...» (В. И. Толстых.— Дружба народов, 1997, № 8. — С. 163).

2.1.2. Вкраплення з основною стилістичною функцією (як позитивно, так і, частіше, негативно спрямованої оцінної заданості), що мають на меті:

а) прагнення до встановлення тіснішої емоційної близькості, вияв поваги до України та українців — у загальних рамках контактовстановлювальної функції мови (це насамперед одна або кілька початкових фраз у мовленні росіян, що прибувають в Україну, хоча загалом вони знають, що з власне комунікативного погляду це зовсім не обов'язково), зокрема:

як дипломатичний етикет (українська мова — як представницька мова держави) — наприклад, новий посол РФ в Україні М. Зурабов після свого прибуття: «Первые слова на украинской земле он произнес на местном языке» (ПКВС, «Время», 25.01.2010);

з легкою жартівливістю: «О, люди добрые! *Здоровэньки булы!*» (знаменита російська співачка Алла Пугачова, виходячи з поїзда на перон Київського вокзалу, 2001 р.), «*Шановни друзи! Дозвольтэ привитаты вас...*» (А. Пугачова під час концерту в київському Палаці спорту у квітні 2009 р.); «Здравствуйте!.. *Дякую, що вы на мене так довго чекали!* А что, кстати, значит — “чекали”? А-а-а... А я думала, что-то вроде саунд-чека» (3 виступу в Києві відомої російської співачки Жанни Агузарової.— Газ. по-киев., 30.04.2010). (Аналогічна контактовстановлювальна функція в мовленні носіїв української мови під час спілку-

вання з російською стороною практично не простежується, оскільки при цьому передбачається спілкування повністю російською мовою);

б) розширення україномовного контексту й тим самим українського асоціативного фону в оповідях про українські реалії, при цитуванні українського мовлення: «Как даже самых сварливых мирила [мать] / Быстро, як кажуть українки,— “вмиль”» (М. Матусовский.— Знамя, 1988, № 4, с. 5); «Мой перший, найкращий / поэт — был Тарас. / Он смерти ледащей / меня не отдаст» (Е. Евтушенко.— Юность, 1988, № 6, с. 44)⁴;

в) навпаки, іронічне відчуження від української мови. Наприклад, у ведучого телепрограми «Фонтан-клуб» на т/к «1 + 1» (23.11.1999), яку вели в основному одеські гумористи: «Первая моя встреча с *Киевом...*», «*Это было тоже в Киеве...*» (з неодноразовим «українським» іронічним підкресленням цієї назви, хоча він, звичайно, добре знайомий з мовною ситуацією в місті — з явним переважанням тут російськомовної стихії). Це може бути засобом вираження емоційно-оцінного ставлення мовця не тільки до зображуваної ситуації, а й до самої мови (особливо з наповненням структури українських вкраплень елементами просторіччя, «суржик» і підкресленням у такий спосіб «простоти» як мови, так і її носіїв)⁵. Емоційно-експресивний діапазон такого цитування широкий — це зверхньо-поблажливе ставлення, глузування, відверта неприязнь, наприклад: «*Яка там оппозиция? Откуда она взялася?* — удивлялся на людях президент [Л. Кучма].— *Я там бачу только своих завистников...*» (Л. Капеллошный. Византийский синдром: Украинский менталитет как зеркало украинской оппозиции.— ЛГ, 11.07.2001) (важко, звичайно, уявити використання подібного стилістичного засобу при цитуванні мовлення президента Російської Федерації в якому-небудь з респектабельних загальноукраїнських ЗМІ); «...феномен вспышки нацгордости у галичан, многие из которых все еще настаивают на том, что “за *Польщцею крайче бульо!*”, достоин пристального анализа» (Г. Селижаров.— ДКр., 23.05.2002); «Новогодний карнавал. Ведущий: “Первое место заняла маска лоха — 3-й ряд, 8-е место”. Из зала: “*Ой, а я ж нэ грав!*”» (із серії анекдотів про українців-«хохлов») (див. також нижче уривки з віршів сучасних російських поетів). Засобом насмішкватого пародіювання за допомогою відповідних трансформацій їх форми або змісту стають слова, певні звороти української мови, відомі цитати з творів української класики: «*Нэхай радио мовчыт!*» (назва замітки про обмеження ефірного радіомовлення російською мовою в

⁴ У російській поезії відомі й випадки значно ширшого, розгорненішого використання такого асоціативного україномовного фону: «...Ездиет сам батько Улялаев На черной тройке дарма! Улялаев був такий: выверчено вико, Плэчи кучугурами, кавуном кулак. Зроду нэ бачено такого чоловіка, Як той батька Улялаев Кириак...» (И. Сельвинский, Улялаевичина).

⁵ У носіїв російської літературної мови (в Росії) елементи української мови можуть асоціюватися з власне російським просторіччям (пор., наприклад, такі українізми в російській мові: *абы как, аж, добре* у значенні стверджувальної частки, *жінка* замість *жена*, *батька* замість *отец*, *гамузом*, *рыпаться*, *примак*, *торба*, *раззява*, *куркуль* — про скупку людину і под.) і, навпаки, просторічним одиницям може безпідставно приписуватися українське походження. Так, в одному із посібників з культури російської мови відзначалося: «Украинец, например, может сказать, что он “читал Тараса Шевченко”, “Простите, но мне нужно *идти* в театр”», «что звучит довольно смешно» (*Язовицкий Е. В.* Говорите правильно.— М. ; Ленинград, 1964.— С. 35, 59; див. критику подібних уявлень про негативний вплив української мови на культуру російської мови: *Білодід І. К.* Стилістичне збагачення українського усного літературного мовлення // Українське усне літературне мовлення.— К., 1967.— С. 35). Див. також: *Їжакевич Г. П.* Українсько-російські мовні зв'язки радянського часу.— К., 1969.— С. 260.

Донбасі. — КПВУ, 29.07.1998), «*Кохаются чернобровы, та нэ з москалями*» (назва замітки С. Фролова з таким початком: «Интересную дату мы отмечаем завтра: по украинскому календарю 24 августа красный день, поскольку республика будет отмечать четвертый День независимости. А в календаре бывшего Советского Союза этот день навсегда останется серым — именно с объявления Украиной “незалежности” начался... развал некогда могучей страны». — КП, 23.08.1995).

На позначення української мови стали досить широко вживати слово «мова» (відоме в такому вживанні особливо з 1917–18 рр., а згодом у часи українізації 20-х рр.) і «*рідна (ридна) мова*» (останнє найменування закріпилося як іронічна реакція на заклики з боку вболівальників за долю української мови на зразок «Що ж ви, живете в Україні, а рідною мовою не розмовляєте?!»): «Если бы любители “мовы” оставили свои неразумные попытки навязать украинский язык другим...» (В. Филатов. — Газ. «Городъ», Донецьк, 6.05.2005), «“*Рідна мова*”, продираясь через привычку говорить в городе по-русски, доставляет говорящему массу удовольствия» (Изв., 12.07.2006, с. 11), «Но готова ли “морально” наша “*рідна мова*” вытеснить в правовой сфере “великий и могучий” русский язык? Думаю, что на данном этапе ответ будет отрицательным» (С. Салов, юрист. — Городъ, 13.02.1997), «“*Великий и могучий*” показал язык *мове*» (замітка про мовну ситуацію в Донбасі. — КПВУ, 25.09.1998)⁶. Від частого вживання слово «мова» в значенні української мови часто вже не сприймається в цьому середовищі як іронічно марковане, його досить спокійно вживають і в спілкуванні зі своїми україномовними знайомими, колегами: «он разговаривает только на “мове”», «это все надо переводить на “мову”», «там преподавание ведется на “мове”» і т. ін.

2.2. Національно-соціальний аспект вкраплень мовою оригіналу, який полягає у використанні україномовних одиниць для вираження певного оцінного ставлення мовця: з одного боку, як одного із засобів вияву позиції соціального протесту, критики влади, а з другого, навпаки, — як одного з об'єктів такого протесту та критики.

2.2.1. Вираження позиції протесту проти державного режиму за допомогою використання саме української мови, принаймні її окремих слів і зворотів, розпочалося в межах досліджуваного періоду наприкінці 80-х — на початку 90-х рр. на загальній хвилі протесту демократичних сил проти комуністичної ідеології та радянського режиму, які звично асоціювалися на Україні з функціонуванням російської мови. Виступи на мітингах, скандування демонстрантів,

⁶ «...у російськомовних засобах масової інформації вперто й наполегливо прищеплюється думка, що «русский язык — это язык, а украинский язык — это “*мова*”» (Сулима Н. М. Знач. праця. — С. 48). Пор. також розвиток у слова «мова» негативно-оцінного значення певного вульгарного соціолекту російської мови (це вже момент мовної естетики): «В вашем “Новом взгляде” (одному з московських періодичних видань. — О. Т.) превалирует грязь, бульварная мова... Читая “Новый взгляд”, трудно отделаться от мысли, что находишься рядом с отхожим местом» (з листа читача — див.: Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. — М., 1994. — С. 66); ось уже ніби як лінгвістичний термін: «В средствах массовой информации сказывается увлечение “молодежной мовой”». Вот примеры некоторых заголовков из газет (московских. — О. Т.): «“Красота... их мать!”», “Мисс Мухосранск-93”, “Во, блин, труженик!”» (Овсиенко Ю. Г., Москва. Изменения в лексическом составе современной разговорной речи // *Vocabulum et vocabularium*: Сб. науч. тр. по лексикографии. — Х., 1998. — Вып. 6. — С. 28). Пор. давніші українізми, що давно вже завершили таку емоційно-оцінну еволюцію в російській мові: *вириши, малевать*.

написи на плакатах і транспарантах українською мовою можна було почути (з уст загалом російськомовних осіб) і побачити досить часто не тільки в традиційно україномовних західних областях. Відтоді до загального мовного вжитку ввійшли два «вигуки соціального протесту» *Ганьба!* і *Геть!* Українська мова переважала й у масових загальнодемократичних заходах, спрямованих проти політики державного керівництва вже незалежної України, — на початку 2000 рр. під час проведення акцій «За Україну без Кучми!» та ін. і восени 2004 р. під час «Помаранчевої революції», а обидва вигуки протесту вже давно вийшли за межі мововжитку тільки «демократичних» сил і взагалі політичного лексикону, поширившись, зокрема, і в Південно-Східному регіоні: «...харків'яни, які майже всі спілкуються російською мовою, “оранжеві” лозунги скандують українською: “Ганьба!”, “Нас багато — нас не подолати”, “Міліція з народом”, “Схід і Захід разом!”» (Г. Миць. Оранжева революція розбудила Харків. — ВЗ, 23.12.2004); «Банду геть!» (скандування учасників мітингу на майдані Незалежності в Києві 28.11.2004 р.); «Ганьба карманним депутатам!» (напис на плакаті під час мітингу в Дніпропетровську в ці ж дні); «Гань-ба! Гань-ба!» (з протесту жителів одного з регіонів Одещини проти місцевої влади з приводу проведення там високовольтної лінії електропередачі: т/к «1 + 1», ТСН, 16.11.2009); «Ведь еще никогда “Олимпийский” [стадіон] не кричал настолько в унисон “Ганьба!”, не забрасывал мусором уходящих с поля игроков» (Газ. по-киев., 4.10.2007).

2.2.2. Увиразнення за допомогою україномовних вкраплень саме українського національного характеру новопосталої держави та її державної мови:

а) найпростіший вияв цього аспекту — це стилістично, здавалося б, не коноване цитування уривків з державних документів, з виступів державних діячів, службовців державною (офіційно, як тепер, або фактично, як, наприклад, у період українізації 20-х — початку 30-х рр.), тобто українською мовою. Однак і в цих випадках — незалежно від справжніх намірів мовця — у сприймача такого тексту в умовах загальнодержавної неодномовності може закрадатися підозра щодо прагматичного підтексту цього мовного засобу як «недружнього» стосовно до української мови й до українців. Так, один з рецензентів історико-краєзнавчої книжки про Київ у радянський час (А. Анисимов. Геростратов замысел. — К., 2004) неохвально зазначає: «Але характерно, що майже всі злочинні розпорядження компартійної влади про нищення Києва автор цитує майже виключно українською мовою (при тому, що книга написана російською!)... В такому контексті читачеві... нав'язується думка, що вина за нищення старого Києва лягає на українців» (о. Ю. Мицик. — УУ, 2004, № 11–12, с. 24);

б) це вираження добродушної жартівливості, легкої або навіть гіркої (але не злої) іронії (у колах російськомовного соціуму України, які загалом позитивно або принаймні лояльно сприймають ідею української державності в її сучасному варіанті): «... мой бывший одноклассник. Ныне он солдат срочной службы, охраняющий наш с вами покой, “добробут” и “чистое небо над головой”» (А. Яблонская. — СН, 10.07.2001; у межах одного речення поєднано нове «українське» і старе «радянське» кліше); «Под жовто-блакитным флагом было тихо и спокойно» — із замітки про роботу посольства України в Ізраїлі (С. Бавли. — СН, 18.04.2001); «Правда, выглядели “урядовцы” поначалу несколько устало» — про прес-конференцію представників уряду на чолі з Ю. Тимошенко (Газ. по-киев., 12.04.2005); «Борис Чичибабин. Знаменитый харьковский поэт.

Когда бригада Центрального телевидения в 88 г. приехала в Харьков снимать фильм о нем, в Харьковском горисполкоме были страшно удивлены этим — там и представления не имели, какой крупный поэт живет “у рідному Харкові”» (газ. «Західний Донбас», Павлоград, 11.02.1999; поет, як відомо, писав російською мовою); «Почему с таким неподдельным энтузиазмом вырвались мы из “братских” объятий и так единодушно высказались на референдуме за то, чтобы “жить своим домом”?.. Казалось, что дорога к лучшей и свободной жизни в рідній Україні наконец-то найдена... Но за сорванными с петель воротами в *незалежність* нас поджидали большие разочарования...» (Л. Федорцова.— Харьковские губернские ведомости, 26.08.1996);

в) у суспільних колах, не задоволених (постійно або ситуативно) з певних аспектів соціальної, економічної, культурної, мовної політики державних органів нової України, це перенесення такого незадоволення на українську мову як державну мову країни⁷ — від достатньо стриманої емоційної тональності до гіркої або в’їдливої іронії: «Неужели Артист это (краще матеріальне становище.— О. Т.) не заслужил? ... А в Верховной Раде один ответ: “Розглянемо, розглянемо”...» ([Інтерв’ю з актором Юрієм Мажугою].— Журн. «TV-Парк», 1999, № 41); «Вечером включишь телевизор, а оттуда молодой задорный голос: “Не заплатите за коммунальные услуги, судить будем, *майно* отбирать будем!” Только и осталось *майно* отбирать. Отобрали все: вклады, страховки, пенсии, зарплату. Судить за что? А судьи кто? ... Государственные мужи, которые не знают, в какой же стране *хатынку* купить да в банк деньги наворованные вложить?» (В. А. Овчинникова.— Слово ветерана, 2000, № 23); «Не так давно я вышла из Союза театральных деятелей Украины. ... Я сказала, что выхожу из СТД, до тех пор, пока NN будет там “керувати”» ([Інтерв’ю з актрисою Валерією Заклунною].— АиФ. Укр., 1997, № 10); «Пан президент! Верните мне советскую пенсию 120 рублей, а себе заберите нашу гривневую и попробуйте на нее настроить себе мраморных “хатынок”» (з листів читачів: Комуніст, 1999, № 27); «ДиКаприо ищет хатынку» (Бульвар, 2000, № 31); «Майкл Джексон продал свою “хатынку”» (Газ. по-киев., 12.05.2005)⁸. Така сама іронія з використанням

⁷ «Нині справедливе невдоволення і навіть озлоблення понурою реальністю легко переноситься на образ української держави та її символи, і не в останню чергу — на українську мову. Вона знову виявляється без вини винуватою» (Дзюба І. Доля мови — доля народу // Сучасність.— 1999.— Ч. 4.— С. 138); з різкішим формулюванням проблеми (у викладі виступу І. Дзюби журналістом): «Традиційно зневажливе ставлення до української мови як до сільської змінилося ставленням до неї як до знака політичної українськості. На неї переносяться всі негаразди, викликані жадливим економічним становищем, вона грає роль подразника для невдоволених мас» (Паламарчук Г. Мова калинова як велика та серйозна політика // Час.— 1998.— 27 лист.). Пор. у цьому зв’язку подібне спостереження часів українізації 1920-х рр. щодо сприйняття функціонування української мови й ширше — щодо розмежування «мовних партій» українською і російською мовами в устах радянських урядовців: «Кажуть (ідеться про 1925 р.— О. Т.), що коли на село приїздить хтось із урядовців і починає говорити по-українському, то дядьки чухають потилицю й кажуть — “ну, значить, треба знов щось платити”. Бо про податки, одбутки, драчі і т. п. раз у раз говорять по-українському. Коли ж говорять по-російському, можна бути спокійним: мова буде про інтернаціонал, про “мировую буржуазію” і інші “нейтральні” справи, за які платити не доводиться. От вам і “українізація”» (Сфремов С. Щоденники 1923–1929.— К., 1997.— С. 237–238).

⁸ Слово *хатынка* в такому іронічному вживанні стало досить популярним — після того, як під час однієї з виборчих кампаній перший Президент України Л. Кравчук на запитання журналістів про його доходи відповів, що вони доволі скромні («хатынка десь за містом» і под.), але, як нібито виявилось, він має й розкішний котедж у Швейцарії (факт, що його потім не було підтверджено).

одиниць української мови стала з часом застосовуватися й щодо політичного табору «помаранчевих», лідери яких, прийшовши до влади в державі з українською мовою як «робочою», не виправдали, однак, покладених на них надій суспільства: «В стране смута, как перед Майданом-2004. Но “помаранчевые” в 2008-ом сражаются с такими же “помаранчевыми”. Теперь все они при власти, и трудно понять, где опять окопалась “злочинна влада”...» (Газ. по-киев., 29.05.2008)⁹;

г) це випадки вже з явно політизованим спрямуванням — практикування подібних україномовних вкраплень як вияв ставлення тих суспільно-політичних кіл, що звичайно послуговуються російською мовою, до кіл, діяльність яких асоціюється з принциповим використанням української мови, — від ніби простого називання з метою передання відповідного національного колориту (на зразок звичайних екзотизмів чи варваризмів) до відвертої недобррозичливої іронії, схиждства: «Здесь обычно проходят “вышкол” — тренировки в условиях, приближенных к боевым, — отряды столичных УНСОвцев» (О. Мусафирова. — КПВУ, 27.12.1996), «*воякі*» УПА; «...напи политические оппоненты не устают упрекать Компартию в “антидержавницьких настроениях”, в стремлении ликвидировать независимость Украины» ([Інтерв'ю з першим секретарем ЦК КПУ П. Симоненком]. — Комуніст, 5.04.2001). У ЗМІ можна побачити такий гумористичний малюнок: у якійсь водоймі тонє людина (видно вже лише простягнуту руку, а з води разом з бульками виривається крик про допомогу: «Помогите!»), а з берега нагнувся чолов'яга у вбранні етнографічного українця, з довгими обвислими вусами, і відгукується на цей крик: «Ану, ще раз: Допоможіть!» — це реакція на нібито «зацикленість» певних кіл українського соціуму на питанні про українську мову.

Серед таких зневажливо-іронічних характеристик політичних опонентів досить частотними є *пан*, *пані*, мн. *панове* (це пов'язане з тим, що в колах української орієнтації значно швидше перейшли на такі іменування, тоді як у російськомовному середовищі аналогічні одиниці *господин*, *госпожа*, мн. *господа* впроваджуються повільніше; з боку лівих сил тут наявний і соціальний момент — для характеристики представників «антинародної» влади): «Панове демократи!», «Панове руховці!», «Панове из Киева!» (щодо державної влади) і под. — поширені написи на плакатах, транспарантах демонстрантів і пікетників проросійської й лівої орієнтації у Криму та Донбасі в першій половині 90-х рр.; «Незалежные панове, / нам противна ваша мова. / И не ждите вы наград, / разве что коленом в зад» (напис на плакатах пікетників, що виступали в середині 90-х рр. під стінами ВР Кримської автономії на підтримку Ю. Мешкова. — Крим. св., 5.03.1999); «“Панове”, позвольте выбор сделать мне самой» — про вибір мови, української чи російської (Західний Донбас, 16.04.1997); «Первое сентября: *паны* против детей» (НГ, 1995, № 32) — про небажання міської влади Рівного знову відкрити російські школи; «Если же *пан президент* вместе со своими советниками-руссофобами полагает, что русский язык — иностранный, значит, он или

⁹ Це натяк на звинувачення в передвиборній кампанії «помаранчевих сил» 2004 р. попереднього державного керівництва як «злочинної влади», пор., наприклад: «Народ хоче змінити злочинну владу, яка насаджує на нашій землі цинізм і беззаконня. Бандитській владі потрібно лише одне: за будь-яку ціну продовжити своє панування. ... Я стверджую.: бандити не будуть правити на цій землі! ... Я стверджую.: бандити будуть сидіти у тюрмах!» (з виступу кандидата в Президенти України В. Ющенко 18.09.2004 р. на майдані Незалежності в Києві).

плохо знает историю собственной страны и ее народа, или лукавит, лицемерит» (В. Филатов.— Городъ, 13.05.2005); «Выступая в разных городах с целью завоевания голосов, вы, пан Кучма, обязательно подчеркиваете, что и дальше будете идти по “пути реформ” и не свернете с этого пути. А не пора ли подвести итоги? Получив Украину с ее прекрасным народом, плодородной землей и мощной промышленностью, вы с паном Кравчуком из первой десятки передовых стран опустили ее в последнюю десятку» (з добірки листів читачів у газ. «Комуніст», 1999, № 27; автор, іменуючи Л. Кучму «паном», скоріше за все, знає, що той є російськомовним у побуті).

Вістря різко несхвального або іронічно-зневажливого ставлення (з боку відповідних суспільно-політичних кіл як в Україні, так і в Росії) найгостріше виявляється у спрямуванні на поняття, пов'язані насамперед з ідеєю державної незалежності України (всі розуміють, що це незалежність від Росії) та прагненням її до політичної самостійності, з практикою сучасного державного будівництва в Україні: «Газета…» спросила: Что думают по поводу газовой войны москвичи?.. Нина Заречная: Украина хотела быть *незалежной*. Она ей стала. И что теперь она хочет? Чтобы быть *незалежной* и получать дешевый газ? Но так не бывает. Нет никакого шантажа, просто надо платить!» (Газ. по-киев., 12.02.2008), «Летчики не захотели остаться в *самостийной* Украине» (д/ф «Гром над палубой». — Т/к РТР-Планета, 26.02.2005; ідеться про події в Збройних силах після розпаду СРСР в 1991 р.), «Первые корабли *самостийного* флота» (АиФ, 1992, № 22 — про формування військово-морських сил України), «В Киеве очень холодно (температура повітря в цей час у Москві була, очевидно, не вищою.— О. Т.), *вильно, нззалэжно*», «пусть они сначала уживутся со своими *вильнистю* и *нззалэжннстю*» (Е. Семенова. Киев накануне конца света и после него.— АиФ, 1993, № 50), «Украинские политики до сих самоутверждаются. Они тащатся (жаргонізм із значенням “діставати задоволення від кого- або чого-небудь”; сказано з посмішкою.— О. Т.) в своей *нззалэжннсти*» (Дм. Рагозін, російський політик.— Інтер, «Подробиці тижня», 19.10.2003), «А на Полтавщине качают совершенно “*нззалэжнный*” украинский газ» (РТР-Планета, «Вести недели», 25.12.2005). Уже існує й субстантивоване вживання прикметника «*незалежнный*» як власної назви (у формі жіноч. р.) на позначення України: «Мы — украинцы, — входит даже в националистический раж президент *Незалежной*, — лучший народ не только Европы, но и мира» (В. Бакланов.— Газ. «Россия», М., 29.01.2004), «Негоже ждать милости от *Незалежной*» (Изв., 31.07.2008) — про проблеми Чорноморського флоту. Узагалі, згадування про сучасну Україну в російських ЗМІ часто супроводжується — як постійними епітетами — означеннями «самостийная» і «незалежная» або рос. «независимая» (замість просто «Украина», як щодо інших колишніх республік СРСР) — так, ніби до цього факту важко звикнути й тим більше примиритися з ним (це вже стало одним із публіцистичних штампів російської мови): «Для тех, кто осенью собирается посетить *самостийну* Украину, доводим до сведения, что...» (КП, 11.08.1994), «Мы будем следить за погашением очередной задолженности *независимой* Украиной» (ПКВС, «Время», 23.11.2008), «Причем Киев рассчитывает, что в Брюсселе скорее поддержат, в силу политических причин, *нззалэжнну* Украину, чем Россию» (рос. т/к НТВ, «Сегодня», 7.12.2005), пор. уже навіть як порівняння : «— Я теперь свободная и *независимая*, как бывшая братская Украина!» (героїня одного з нових російських телефільмів, жартуючи). У межах одного контексту можуть поєднуватися вживання нейтрального означення «независимый» щодо інших

країн і стилістично маркованих «незалежний» або «самостийний» щодо України: «Независимые страны Балтии и *самостийная* Украина всерьез озабочены мифотворчеством» (рос. т/к ТВЦ-Международный, оглядова програма «В центре событий», 6.05.2007). Ці означення-українізми стали вживатися з такою ж несхвально-іронічною конотацією вже не тільки щодо України, пор.: «— Спросите сейчас у армян, у украинцев, у туркмен: стало им жить лучше, когда они стали “*незалежными?*”» (колишній віце-президент РФ Б. Рущькой: НТВ, «К барьеру», 26.04.2007), «Мне ненавистен и шовинизм, и национализм в любой его форме — от американского глобализма до *самостийного* змеиноного шипения Эстонии, Грузии и других наших бывших республик» (Илья Глазунов, художник.— АиФ в Укр., 2007, № 24)¹⁰.

Подібну реакцію викликає такий атрибут державності України, як колір її прапора (реактуалізувалося слово «*желто-блакитный*», відоме ще з часів громадянської війни): «Захотят ли крымчане жить под *жовто-блакитным* флагом?» (Крым. пр., 5.10.1991). З інших характеристик це «*ненька*» (про Україну), «*національно-свідомі*», «*щирі українці*», «*державники*» та деякі ін.: «Особенно раздражают “*свидомых*” топонимистов наименования Московского и Ленинградского районов» — про перейменування в Києві (А. Абакумов.— ДКр., 23.05.2002), «В эпоху суверенного раздрая лишенный сана Филарет при поддержке националскособоченной номенклатуры слепил “*державну церкву*” — Киевский патриархат. За попом-*державныком* пошла незначительная часть политизированной паствы» (НГ, 1995, № 32), «Ничего себе достижение! Им по праву могут гордиться *розбудовники* “незалежної України”» — про те, що Київ посів 12 місце серед найдорожчих міст світу (Комуніст, 1998, № 28), уже клішовані за період незалежності України звороти «*розбудова держави*», «национальная *злагода*».

Це мовностилістичне явище ніби з роздратованістю щодо самого факту існування України як держави й, безперечно, з гіркою образою за «зраду» українців демонструє й творчість деяких сучасних російських літераторів: «Бедный Восточный Крым: /.../ Катер с рыбой пришвартовался, *жовто-блакитный* дым /.../ Хрен разберешь, *що це за країна*, что это за страна...» (О. Чухонцев. — Новый мир, 1996, № 9, с. 62–63), «...люди отдыхающий (у Судаку в Крыму. — О. Т.) / непросыхающий /.../ мрачок хохляцкий / нестихающий: / “*Ты ж мене підманула / ты ж мене підвела...*” /.../ ...слышен голос: / — *Ты подывился, Петро, / як москали кажуть “пиво”: / пі-і-і-іво! / — У-у... / Так и поубывал бы усіх. / — А ну як вони тебе? / — А мене-то за що?*” / (кінцеві рядки від автора:) *Дивись, Петро, / не*

¹⁰ Пор. навіть у деяких наукових виданнях у РФ: якщо всі інші пострадянські держави іменуються як *независимые*, то Україна — як *самостийная*; скрізь у тексті вживається слово *писатели*, проте щодо українських — *письменники* (Кравченко В. У пошуках квадратури кола: Реч. на кн. «Национальные истории в советском и постсоветских государствах». — М., 1999 // Український гуманітарний огляд. — К., 2001. — Вип. 5. — С. 136). Щодо вживання слова «самостийний» уже не тільки до української дійсності, але, безперечно, із збереженням українського асоціативного фону пор., наприклад, таке зауваження ще до здобуття Україною незалежності: «...буденність цього слівця у правдивій російській мові відгонить імперськими уявленнями про лукаве і негмаовне мазепинське плем'я. Плем'я, якому наверхлося — сміх, та й годі! — про збереження якоїсь там самобутності. І навіть речники російського вільного руху..., захоплено вітаючи заклик до «вольности» святої й шанобливо переймаючи із польської мови це солодке слово (*wolność!*), ...у «самостийности» вбачають лише засіб іронічної стилізації, цілком доброзичливих кпинів та веселого підморгування» (Панько С. Чи потрібна у Тамбові «самостийность»? // ВК, 12.10.1990).

подавись!» (М. Сухотин. — Знамя, 1998, № 10, с. 72–73); у вірші лауреата Нобелівської премії:

...То не зелено-квитный, траченный изотопом,—
Жовто-блакытный реет над Конотопом,
Скроенный из холста, знать, припасла Канада,
Даром что без креста, но хохлам не надо.
Гой ты, рушник, карбованец, семечки в полной жмене!
Не нам, кацапам, их обвинять в измене.
Сами под образами семьдесят лет в Рязани
С залитыми глазами жили, как при Тарзане.
Скажем им, звонкой матерью паузы метя строго:
Скатертью вам, хохлы, и рупником дорога.
Ступайте от нас в жупане, не говоря — в мундире,
По адресу на три буквы, на стороны все четыре.
Пусть теперь в мазанке хором гансы
С ляхами ставят вас на четыре кости, поганцы.
Как в петлю лезть, так сообща, путь выбирая в щаще,
А курицу из борща грызть в одиночку слаще.
Прощевайте, хохлы, пожили вместе — хватит!
Плюнуть, что ли, в Днипро, может, он вспясть покатит.

.....
Нечего портить кровь, рвать на груди одежду,
Кончилась, знать, любовь, коль и была промежду.
Что ковыряться зря в рваных корнях глаголом?
Вас родила земля, грунт, чернозем с подзолом.
Полно качать права, шить нам одно, другое.
Эта земля не дает вам, кавунам, покоя.
Ой ты, левада, степь, краля, баштан, вареник!
Больше, поди, теряли — больше людей, чем денег.

.....
С Богом, орлы, казаки, гетманы, вертухай!
Только когда придет и вам помирать, бугаи,
Будете вы хрипеть, царапая край матраса,
Строчки из Александра, а не брехню Тараса

(Иосиф Бродский. На независимость Украины, 1993–1994 рр.)¹¹.

3. Російськомовні вкраплення в українськомовному тексті.

3.1. Власне національно-мовний аспект вкраплень мовою оригіналу.

3.1.1. Російськомовні вкраплення з основною номінативною або комунікативною функціями простежуються в українськомовному мовленні значно менш помітно, ніж українськомовні вкраплення в структурі російського мовлення, оскільки, по-перше, реалії російської дійсності відомі носіям української мови набагато краще, ніж українські реалії жителям Росії, тому їхні назви досить швидко позбуваються статусу екзотизмів і стають власне запозиченнями, тобто фактами української мови, а не тільки мовлення; по-друге, добір російськомовної назви як точнішої, адекватнішої порівняно з українським відповідником (з можливою метамовною функцією: «як кажуть росіяни», «те, що в російській мові називається...» і под.) відбувається, очевидно, все-таки значно частіше тоді, коли мовець узагалі не може віднайти аналогічної української назви, пор.: «Назвалися Європейською партією, так відповідайте... *“Назвался груздем, поле-*

¹¹ Як відзначає критика, цього вірша, прочитаного Й. Бродським у лютому 1994 р., сам поет не публікував, його спадкоємці теж не давали дозволу на його публікацію. Але, опублікований у маловідомому українськомовному виданні «Голос громадянина» 1996 р., вірш уже розійшовся по списках, з викривленнями тексту (*Кручик И.* «Брезгуя нами», или Гнев оскорбленной дружбы (О стихотворении Иосифа Бродского «На независимость Украины») // Знамя.— 2008.— № 9.— С. 199–202).

зай в кузов”, як каже російське прислів’я. Не знаю, як це буде в українській мові» (т/к ТВі, «Правда Романа Скрипіна», 25.02.2010: розмова ведучого з головою Європейської партії України М. Катеринчуком).

Оскільки носії української мови звичайно достатньою мірою володіють російською мовою, а носії російської мови, як правило, ні, і культурно-мовний вплив виявляється також поки що сильніше в напрямі від російської до української мови, а не навпаки, то в структурі українського мовлення повніше виявляються:

а) російські фразеологізми, паремії, крилаті слова, уривки з творів художньої літератури, пісень, особливо радянського періоду, розмовні кліше: «РНБО (Рада з національної безпеки та оборони. — О. Т.): “первым делом — самолетъ”, авіаційні керівники — потім» (УМ, 23.11.1996) — інформація про засідання цієї ради з розглядом проблем вітчизняної авіації; «О, *сКОЛЬко нам открытий чудных...*» (УМ, 31.08.1996; обігравання прізвиська канцлера ФРН Г. Коля і рядка з поезії О. Пушкіна); «Команда молодости нашей» — назва одного з виборчих блоків під час виборів до ВР 1998 р. (це назва популярної пісні О. Пахмутової на слова М. Добронравова);

б) уривки з російськомовних текстів. Якщо використання російського мовлення при цитуванні у формі прямої мови можна ще пояснити просто прагненням до його якомога точнішого відтворення (при тому, що українці загалом достатньою мірою володіють російською мовою), то в інших випадках тут відчувається елементарний брак навичок автоматичного перемикування мовного коду. Так, у мовленні україномовної частини суспільства, в україномовних текстах є досить помітною практика цитування російською мовою іншомовних (не російських) джерел, оскільки крім того, що така література перекладалася в СРСР в основному на російську мову, російська мова й російськомовна атмосфера взагалі були панівними в суспільстві й вивільнення з-під цього культурно-мовного впливу відбувається повільно (раніше в такий спосіб, зокрема, широко цитувалися класики марксизму: «Як сказав Карл Маркс, “*бытие определяет сознание*”»), наприклад: «Німецький філософ і поет Ніцше писав, що “*Нет смысла ходить с повернутой назад головой. В таком положении обязательно попадешь в яму*”» (П. Киричок, літературознавець. — ЛУ, 1.10.1992); «...все робиться згідно з гаслом езуїтів “*Для достижения цели все средства хороши*”» (із заяви групи козачих отаманів: УС, 13.06.1996); «*Из ничего не выйдет ничего* (Лукреций)», «*Нас никогда не обманывают — мы обманываемся сами* (И. Гете)» і т. ін. (крилаті вислови як епіграфи вгорі на газетних сторінках: україномовна газ. «Мукачево», липень 2009 р.). Переважно російською мовою цитуються уривки із церковнослов’янських текстів, пор. іронізацію з цього приводу в україномовних ЗМІ: «Голова ВР [О. Мороз] продемонстрував у Львові своє знання Біблії, вдало її цитуючи, хоч і російською мовою» (ЗВУ, 6.08.1994). У мовленні «простих» людей — носіїв нелітературної української мови є, безперечно, значно більше шансів почути, наприклад: «*Лучше пожже, чем (ч)м никогда*», ніж український відповідник цього вислову; «90-річна Ганна Артеменко з Вінниці за все життя не випила ні грама алкоголю. — Ні горілки, ні вина, ні пива. Навіть поняття не маю, що то таке, — каже Ганна Степанівна. — ...Ще потихеньку пораюся на городі. Як кажуть, *двіженіс — жизнь*» (Т. Щербаток. — Газ. по-укр., 2.04.2010).

Лишається все ще помітним явищем навіть у мовленні україномовних інтелігентів переповідання російською мовою (тобто мовою, якою це було почуто) анекдотів, особливо репліки дійових осіб (маються на увазі випадки, коли використання російської мови не пов'язане зі збереженням гри слів, відсиланням до певних прецедентних текстів тощо): «Приходить хворий до лікаря й каже: — Доктор, я їей. — А лікар йому: — Ви артист, режисьор, художник? — Нет...» (Б. Бенюк, актор.— СТБ, програма «Фотограф», 21.06.1998); «— Ой-ой, це як в тому анекдоті: — *А есть ли у вас непродажные женщины?* — *Есть, месье, но они стоят очень дорого*» (Т. Чорновіл, народний депутат ВР, коментуючи версію про ймовірну готовність однієї з фракцій ВР увійти до коаліції з іншою фракцією, як тільки остання зробить їй таку пропозицію: т/к «1 + 1», ТСН, 9.02.2010).

3.1.2. Вкраплення з основною стилістичною функцією:

а) це тенденція до свідомого введення з жартівливими або іронічними конотаціями тих чи інших російських слів і зворотів (на зразок: «*Ему сказала я: всего хорошего...*» — з популярної естрадної пісні; «*Поздно, Соня, пить боржомом...*»), яка завжди простежувалася, зокрема, в розмовній мові україномовних інтелігентів. Ю. Шевельов, торкаючись підгрунтя цього явища, відзначав: «Брак українського міського сленгу інтелігенція частково компенсувала тим, що вкраплювала в розмову російські слова й вирази, надаючи їм іронічного відтінку»; «За цим також крилося приховане бажання принизити російську мову, добре відома звичка залежних народів брати на приховані глузи тих, від кого вони залежать»¹². (Не менш важливим джерелом цього явища є, звичайно, й більша популярність та клішованість відповідних російських зворотів, оскільки російська мова переважала в усіх сферах суспільного життя);

б) це тенденція взагалі до підкреслення стороннього щодо України характеру як російської дійсності, так і російської мови (це може бути неперекладання російських текстів будь-якого змісту, але з передаванням їх українською графікою), наприклад: «Російські чиновники вчитимуться відмовлятися від хабарів. ... При цьому, як повідомляє “Інтерфакс” з посиланням на газету “*Московській камсамолець*”, впливати на держслужбовців передбачається через їхні релігійні почуття» (ЗВУ плюс, 3.08.2006), «Ось як бачить ситуацію один із російських авторів — Сергій КОРТУНОВ. В статті під вимовною назвою “*Потенціальні союзники Росії*”... він пише: “*отношения с Украиной должны приобрести союзнический характер, тем более что серьезных препятствий... для формирования такого союза нет*”» (А. Мануйленко. — УС, 1.08.1996).

Так само, як і в межах апеллятивної лексики, підкреслене «збереження» імені (прізвища) росіянина (російськомовного українця) може мати супровідні конотації вираження несерйозного або навіть недобррозичливого ставлення до носіїв цих імен і до мови як такої та акцентування на належності імен росіян (російськомовних українців) іншій мові й іншому народові, наприклад: «Головною атракцією з'їзду стала присутність на ньому лідера російських комуністів *Геннадія Зюганова*, який пообіцяв інтелектуальну підтримку Петрові Симоненку...» (Львівська газета, 23.06.2003); «...кілька місяців тому депутат Верховної Ради України (вже не радянської) *Пйотр Сіманенко* з трибуни з притаманною йому зоологічною ненавистю до всього українського кричав: “А што ані

¹² Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус.— [Б. м.]: Сучасність, 1987. — С. 263.

(ОУН-УПА.— О. Т.) витворялі тільки в Польше после войны!») (Шлях перемоги, 20.02.1997);

в) це в'їдливе іронізування щодо виявів [ніби] приязного, доброзичливого ставлення представників російської сторони до української сторони — виявів, що їх остання не сприймає ні як щирі, ні як такі, що відповідають її власним інтересам: «Пора позбутися рабської психології самоприниження, яку дехто хоче видати за інтернаціоналізм, бо, мовляв, якщо українець розмовляє з росіянином українською мовою, то він націоналіст, а якщо суржиком — от тоді він “*молодец*”» (у вимові це було *маладец*.— О. Т.)¹³; «*Маладец, Мароз!*» (стаття Л. Масенко з критикою законопроекту голови Соцпартії України О. Мороза про надання російській мові в Україні статусу офіційної: УУ, 2005, № 5–6).

3.2. Національно-соціальний аспект вкраплень мовою оригіналу (як з позитивною, на думку мовця, так і, значно частіше, негативною оцінкою).

3.2.1. Як продовження попередніх традицій функціонування російської мови на «національних окраїнах» (як державної в Російській імперії та фактично державної в СРСР) — це використання російськомовних вкраплень (з офіційного, канцелярського, наукового, публіцистичного дискурсів) для піднесення авторитету мовця і значущості сказаного: «Тих людей, які вже не можуть стоять, треба пропускать *в обязательном порядке*» (чоловік немолодого віку в черзі, авторитетно). Ця стилістична лінія російськомовних вкраплень в українському мовленні вже поступово звужує діапазон свого вияву, лишаючись більш або менш помітною рисою ідіолектів насамперед «простих» людей старшого покоління, більша частина життя яких пройшла в умовах радянської дійсності.

3.2.2. Увиразнення за допомогою російськомовних вкраплень саме російської мови як фактично державної мови в СРСР і, зокрема, мови органів радянської каральної системи. Пор., наприклад, наявність різних думок з приводу того, що в романі В. Шкляра «Чорний Ворон» архівні документи правоохоронних органів радянського часу подаються без перекладу російською мовою — з одного боку, критика: М. Самусь, читач. Не бажаю зросійщуватись! (ЛУ, 18.03.2010); з другого, — підтримка, бо «переклад... не дає змоги відчутти брутальність змісту документа», але російський текст має подаватися українськими буквами (А. Ступак, читач. Якою мовою цитувати документ? — ЛУ, 13.05.2010).

3.2.3. Недоброзичливе іронізування, спрямоване на викриття певних аспектів зовнішньополітичного курсу Росії як імперських, зорієнтованих на продовження інформаційної та культурної російської експансії в Україні, іронізування з критикою ідеї збереження попередніх (ще з радянського часу) соціальних позицій російської мови в Україні (як такої, що є спільною зовсім не тільки для росіян і має липатися такою на майбутнє), — це, зокрема, іронічне переосмислення старих, уже клішованих зворотів російської мови «*єдина і неделимая*», «*тысячелетняя держава*» (щодо Росії), «*общепонятный (общедоступный) язык*»¹⁴, «*великий і могучий*» (захоплена характеристика російської мови з відомо-

¹³ Ющук І. П. Виступ на установчому з'їзді Товариства української мови імені Тараса Шевченка 11 лютого 1989 р. // Ющук І. П. Мова наша українська. — К., 2003. — С. 143–144.

¹⁴ Така характеристика саме російської мови вже має, як відомо, тривалу традицію, зокрема і в радянський час, наприклад: «— Я получаю письма со всего Советского Союза, в которых мне пишут следующее: «Зачем развивать национальные культуры? Не лучше ли делать на *общепонятном языке* (подразумевается под этим русский), — каже т. Сталін. — Все это глупости. Только при полном и всемерном развитии национальных культур мы придем к

го твору І. Тургенева) та деяких інших: «Неохоче я взяв цей документ (український паспорт, де записи дублюються українською й російською мовами. — О. Т.), бо знав, які записи там, якою мовою... На першій сторінці прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, де народилася людина. На другій — те саме, але вже на “общепонятном языке”» (О. Середюк, читач. — Час, 26.01.2001), «...голова фракції соціалістів у парламенті завершив промову своєю “коронною”, на його думку, фразою, яку виголосив на *общедоступном*: “Наше дело правое, потому что левое”» (Н. Харчук. — Час, 13.11.1997); для підкреслення «російськості», а не «українськості» певних осіб, хоча вони і є громадянами України: «кримський “гаспадін Президент”» — про Ю. Мешкова (М. Стрельбицький. — ЛУ, 3.03, 1994), «Господа (навмисно вживаю це слово, а не українське “панове”) Гриньов, Бистряков та їхні однодумці хай не лукавлять: ніщо російській мові в Україні не загрожує» (В. Косяченко. — ЛУ, 2.04.1998).

У такій спрямованості проти політики Російської Федерації та «російської ментальності» нерідко відчувається ніби оборонний характер (це може бути не відверте глузування з боку вищого, а маскування іронією самоприниження, часом просто як «огризання»), пор.: «...— *Шо, хахли, бунтовать?! Так зима прийде, ми трубку с нефтью перекроем — бистренько образумитесь, самостійнічки... Святую Русь, мать вашу... нашу, назоріте! На колени!*... — Що то значить *Гаспадін* гаркнули. Не те, що наші паненята... Бо Вони — *Гаспадін*» (І. Городецький. Про національну гордість малоросів, або Шикуйсь, Хохляндія! — Пост-Поступ, 1995, № 29).

3.2.4. Іронічне підкреслення органічної суміжності між використанням російської мови як формою і поняттями радянського та комуністичного як змістом¹⁵ (часто як вкраплення із політичних лозунгів, популярних суспільно-політичних кліше радянського часу, із текстів радянських масових пісень, особливо 30–50-х рр.): «Ми страждали і страждаємо досі отією “советською” психологією: “*Всё вокруг колхозное — всё вокруг мой*”» (Про проблеми культури Придніпров'я — і не тільки. — ЛУ, 12.09.1996); «На День незалежності, увечері, я обійшов увесь центр міста. Пісні спочатку, згодом — п'яні вигуки, мати і все інше, що залишилося у нас із ментальності “советского человека”...» (А. Самарський. — Західний Донбас, 30.08.1997); «Неверной дорогой идете, *таварищи!*»¹⁶ (напис на транспаранті учасників антикомуністичної де-

культуре інтернаціональної» (В. Сосюра. Третя Рота: про зустріч українських письменників з Й. В. Сталіним 1929 р.).

¹⁵ «Для России “советские” и “русские” — в каком-то смысле синонимы. На Украине, напротив, “украинцы” и “советские” — в определенном смысле антонимы...» (звичайно, тут ця риса виявляється не так виразно, як, наприклад, в Естонії або Польщі) (Толтыго А. Киев и Москва // Дружба народов. — 1998. — № 11. — С. 178). Подібне несхвально-іронічне використання слів і висловів саме російської мови на позначення певних суспільних явищ радянської дійсності є характерним, очевидно, для різних мов на пострадянському просторі. Див., наприклад: *Лихачева А. Kaip sako rusai...* (Как говорят русские...); русизмы в современном массовом сознании литовцев // *Człowiek. Świadomość. Komunikacja*. Internet. — Warszawa, 2004. — С. 532–533.

¹⁶ У російськомовних колах в Україні все ще набагато частіше можна почути звертання / називання *товарищ*, що лишилося від радянського часу (особливо це характерно для Південно-Східного регіону), ніж в україномовних колах — *товариши*. Пор. в оцінці відомого українського поета-сатирика: «Ось хоча б і в Україні — Скільки ширих росіян, Тих, що гордо заявляють: “Я товарищ, а не пан”!» (П. Глазовий. — ЛУ, 7.02.2002). У самій Росії ця номінація вживається, за попередньою традицією, очевидно, ще ширше, пор. у виступі президента Російської Федерації Д. Медведева: «наши украинские товарищи» — про депутатів ВР України (Газета по-українськи, 30.04.2010).

монстрації 7 листопада: ЛУ, 12.11.1992); «Таких [магічних формул] не бракувало на самих початках марксизму: “Пролетарії всіх стран, соединяйтесь!”, “Диктатура пролетаріата!” тощо» (О. Боргардт.— Березіль, 1996, № 5–6, с. 135); застосування таких «російсько-радянських» ключових слів щодо реалій інших соціалістичних країн: «Кубинські чиновники...: холодна печать пролетарської “бдітельності” на лицах, вицвілі штани й дешеві мешти. Найбільше разить око той неприємний відтінок “совецького” хаки військових» (Р. Яким’як. — ВЗ, 1.08.1997); навіть про період демократичних реформ у СРСР кінця 80-х — початку 90-х рр. — замість нейтрального *перебудова* іронічне *перестройка*: «...у часи горбачовської перестройки, коли відбулося значне послаблення тоталітаризму» (В. Карпенко. — ВК, 20.12.1996). Практика неперекладання російських назв ключових понять радянсько-комуністичної дійсності для підкреслення їх зовнішнього привнесення в українське життя, яка й раніше була характерною для антирадянського дискурсу ще від 1917 р. (це насамперед *большевик*, *советський* / *совецький* / *совіцький*¹⁷, *КПСС*, *СССР*, *КГБ*)¹⁸, поширюється не тільки в розмовній мові, публіцистиці, художній літературі, а й в інших сферах (наприклад: «В. Антонов-Овсеєнко склав з себе повноваження верховного головнокомандувача *Красної армії* в Україні». — Народна газета, 1998, № 19; «Після відповідної підготовки і тривалих дискусій ми серйозно взялися зараз за перебудову *совецької школи*»: Б. Жебровський, начальник Головного управління освіти Києва. — УУ, 2000, № 10, с. 28).

4. Семантико-прагматичне зіставлення / протиставлення в контексті одиниць української і російської мов (явище, що практикується звичайно в україномовному дискурсі), чим підкреслюється не просто їх належність до різних мов, а їхня принципова національно-культурна або й національно-політична «іншість», як і відмінність самих цих мовних спільнот. Це можуть бути українське і російське найменування того самого референта, належного різними своїми аспектами як до України, так і до Росії, або співвідносних української і російської реалій. Відомий приклад такого зіставлення — подання українського і російського імені та прізвища М. Гоголя: Є. Маланюк. *Гоголь — Гоголь* (стаття); G. Luckyj. *The Anguish of Mykola Hohol, a.k.a. Nikolaj Gogol*. Toronto, 1998; укр. переклад: Ю. Луцький. *Страдництво Миколи Гоголя*, званого також як *Николай Гоголь* / Пер. Т. Михед. К., 2002. Інші приклади: О. Ірванець. *Рівне / Ровно* (стіна). Л., 2001 — роман у жанрі соціальної утопії про поділ України на Соціалістичну Республіку Україна (на сході) і Західно-Українську Республіку, коли місто Рівне було поділене на дві частини, як свого часу Берлін, стіною; «...кожна група вважає, що в Україні реалізуватиметься саме її проект: україномовної

¹⁷ У сучасних польській та литовській мовах означення-русизми п. *sowiecki*, лит. *soviety*, *sovietinis* ще істотніше потіснили узвичаєні до 90-х рр. кальки на власній структурній основі п. *radziecki* (від *rada*), лит. *tarybu*, *tarybinis* (від *taryba* «рада»). Див., наприклад: *Moszyński L. Czy radziecki w znaczeniu «sowiecki» jest semantycznym ukrainizmem? // Procesy rozwojowe w językach słowiańskich.* — Warszawa, 1992. — S. 113–124; *Лихачева А.* Знач. праця. — С. 533.

¹⁸ Пор. у сприйнятті представників російської сторони: «...когда в сегодняшней украинской речи приобретают все большее хождение монструозные *Совіти*, *совітський*, когда в текстах на языке, стремящемся освободиться от русификаторских наслоений, глаз то и дело натывается на *СССР* (вместо *СРСР*), *КГБ* (вместо *КДБ*), закономерно возникает вопрос: что, разве из самих-то украинцев никто не участвовал в этих самых “Совітах”? Не считал “СССР” своей Родиной? Не служил в госбезопасности?» (*Малахов В. А.* Идентичность, диалог, ответственность: о философии нашего общества // *Дружба народов.* — 1998. — № 11. — С. 163).

“європейської” України в одному випадку і російськомовної “східнослов’янської” України в другому» (М. Рябчук. — Критика, 2009, ч. 7–8, с. 9); протиставлення в межах населення України *українців* (етнічних українців, що розмовляють українською мовою і є справжніми представниками «української» України) і *українцев* (етнічних російськомовних українців)¹⁹; І. Гирич, О. Рибалко. *Речники українськості і глашатаї «руськості»* (Пам’ятки України, 1998, ч. 3–4): про те, що належність певного вченого до української науки визначається його національно-культурним самоусвідомленням та відповідною діяльністю, а не тим, що він жив і працював в Україні; В. Матвіїшин. *Мовою чи язиком, або Постколоніальний синдром : Яку мовну політику наслідуватимуть українці — Білорусі, Алжиру?* (УМ, 2.04.2010). На олімпіаді з української мови та літератури в одному із середніх навчальних закладів Києва 2002 р. було завдання — пояснити зміст зорової поезії Миколи Сороки «П’ята колона», яка містить 10 однакових рядків: «ЄЄЄЄЄ / ЄЄЄЄЄ / ...»; відповіді були: «протиставлення двох мов, двох культур в Україні», «зіткнення української і російської домінант», «дисгармонія в мовній ситуації» і под.²⁰

5. Збільшення питомої ваги україно- і російськомовних вкраплень у структурі відповідно російськомовних і україномовних текстів, яке є наслідком зростання суспільного значення української мови та посилення її конкуренції з російською мовою в сучасній Україні, відбиває як прямий вплив однієї мови на іншу, так і — при несхально-іронічному використанні — негативну реакцію носіїв кожної з цих мов на такий вплив. Відзначене стилістично-оцінне використання цього мовного засобу характеризує мовну практику не тільки певних суспільних кіл української і російської орієнтацій у самій Україні (у межах російськомовного соціуму це насамперед кола проросійської політичної орієнтації, особливо в Криму й Донбасі, ліві політичні сили), але й Росії²¹. У російськомовному дискурсі (особливо в російській мові метрополії) це передусім несхально-іронічне неприйняття прагнень української сторони до віддалення як від Росії, так і від російської мови. В україномовному дискурсі це насамперед іронізування з приводу такого небажання погодитися з уже окремим існуванням України як держави та розширенням поля суспільного функціонування української мови з відповідним звуженням діапазону використання російської мови. У російськомовному дискурсі це явище виступає помітно «наступальніше», тоді як в україномовному — різноманітніше. Безперечно, є підстави припустити, що в разі обмеження демонстрування такої полемічної стилістики в російськомовних текстах це привело б до звуження її вияву і в україномовних текстах.

¹⁹ Гнаткевич Ю. Чи злетить птах у синє небо? Нариси про русифікованих і русифікаторів та гірку долю української мови в незалежній Україні.— К., 1999.— С. 74; *Погрібний А.* Якби ми вчилися так, як треба...: Розмови про наболіле.— К., 1999.— С. 255.

²⁰ Див.: Чукіна В. Мовна картина світу українців (на матеріалі фразеологізмів) // Укр. мова та літ. — 2004. — Ч. 8. — С. 7–8.

²¹ Так, публіцистичні штаampi сучасного російського політичного дискурсу *самостійний* і *незалежний* є звичайним явищем у мові навіть інформаційних програм провідних російських телеканалів ПКВС, РТР-Планета, ТМЦ-Международный. Щось подібне з боку провідних українських телеканалів на адресу Росії, звичайно, важко уявити. Щоправда, слід відзначити, що після приходу до влади нового Президента України В. Януковича стилістичний підхід російських ЗМІ до висвітлення подій в Україні став більш урівноваженим.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АиФ	— Аргументы и факты (газ., Москва; варіант для України — з доповненнями: Укр., в Укр.).
ВЗ	— Високий Замок (газ., Львів).
ВК	— Вечірній Київ (газ.).
ВР	— Верховна Рада
Газ. по-киев.	— Газета по-киевски (газ.).
ДКр.	— Донецкий кряж (газ., Донецьк).
д/ф	— документальний фільм.
ЗВУ	— За вільну Україну (газ., Львів).
Изв.	— Известия (газ., Москва).
КП	— Комсомольская правда (газ., Москва).
КПвУ	— Комсомольская правда в Украине (газ.).
Крим. св.	— Кримська світлиця (газ.).
Крым. пр.	— Крымская правда (газ.).
ЛГ	— Литературная газета (газ., Москва).
ЛУ	— Літературна Україна (газ.).
ПКВС	— Первый канал. Всемирная сеть (т/к, Москва).
СН	— Столичные новости (газ.).
т/к	— телеканал.
ТСН	— Телевізійна служба новин (телепрограма).
УМ	— Україна молода (газ.).
УС	— Українське слово (газ.).
УУ	— Урок української (газ.).
ФяК	— Факты и комментарии (газ.).

O. O. TARANENKO

UKRAINIAN AND RUSSIAN IN CONTACT IN THE PRESENT-DAY STAGE: ATTRACTION AND ESTRANGEMENT. II. ORIGINAL TEXTUAL INCLUSIONS, PRECEDENT TEXTS

The article deals with original textual inclusions which is fairly typical phenomenon of the present-day Ukrainian and Russian (especially in Ukraine) discourses, their semantic, stylistic, and pragmatic functions.

Keywords: Ukrainian and Russian in contact, textual inclusions, precedent words (texts), Ukrainianism, Russianism.